

Paweł Letko

Zaangażowanie patriarchatu moskiewskiego w Estonii w kontekście rozbitcia estońskiego prawosławia

Przegląd Wschodnioeuropejski 4, 171-190

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PAWEŁ LETKO

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ZAANGAŻOWANIE PATRIARCHATU MOSKIEWSKIEGO W ESTONII W KONTEKŚCIE ROZBICIA ESTOŃSKIEGO PRAWOSŁAWIA

Jak zauważa wielu obserwatorów i komentatorów stosunków międzynarodowych, we współczesnej Rosji prawosławie stało się swego rodzaju „religią obywatelską”, ideologią sprzyjającą ponownej integracji społeczeństwa. Cerkiew, która oddziałuje na umysły w skali masowej, jest cennym sojusznikiem rządzących¹.

Z takiej perspektywy na rosyjski „renesans religijny” można spojrzeć czysto pragmatycznie. „Reanimacja prawosławia” ma cele praktyczne – zarówno władze Federacji Rosyjskiej, jak też Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej (dalej RCP) są zainteresowane utrzymaniem rosyjskiej przestrzeni kulturowej, tzw. „ruskiego miru”, a także odbudową mocarstwowej pozycji Rosji na arenie międzynarodowej. Pribałtika, a więc również Estonia, wchodzi w skład tzw. „terytorium kanonicznego” RCP, w stosunku do którego już w 1991 r. przyjęto formułę „kilka państw – jeden Patriarchat”, potwierdzoną w 2008 r. rezolucją „O jedności Cerkwi”. W dokumencie tym jest mowa o utrzymaniu terytorium kanonicznego w orbicie wpływów rosyjskich².

Z drugiej strony państwa bałtyckie są postrzegane jako wrogowie Rosji. Z Kremla płyną oskarżenia o brak demokracji, antyrosyjskie prowokacje, dyskryminację ludności rosyjskojęzycznej³.

Zaangażowanie RCP w Estonii wiąże się głównie z podziałem estońskiego prawosławia. Aktorami w tej grze są przede wszystkim Estońska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego (dalej ECP) oraz schizmatyczna Estońska Apostolska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Konstantynopolitańskiego (dalej EACP), niebagatelną rolę odgrywają także Patriarchaty Moskwy i Konstantynopola oraz rządy w Tallinie i Moskwie.

¹ Zob. F. Memches, *Śludzy i wrogowie imperium. Rosyjskie rozmowy o końcu historii*, Kraków 2009, s. 21, 31, 67; A. Curanović, *Czynnik religijny w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2010, s. 43.

² Ibidem, s. 163–164, 210–211.

³ F. Memches, op. cit., s. 171–172.

Na przykładzie sytuacji w Estonii można doskonale zaobserwować związek między kwestiami religijnymi a dążeniem do niezależności politycznej. Celem niniejszego szkicu jest przedstawienie zaangażowania RCP w konflikt między dwoma odłamami prawosławia w Estonii. Przywołane fakty mają posłużyć odpowiedzi na pytania, na ile spór w łonie estońskiego prawosławia ma charakter polityczny oraz jakie są priorytety Patriarchatu Moskiewskiego w kontekście zaistniałej sytuacji. Ramy czasowe rozważań to przede wszystkim pierwsza dekada XXI wieku. Zostaną one przekroczone przy omówieniu źródeł rozłamu w estońskim kościele prawosławnym.

W maju 1920 r., wkrótce po zakończeniu wojny i ogłoszeniu przez Estonię niepodległości, Patriarchat Moskiewski zdecydował o przyznaniu estońskiej cerkwi autonomii. Jednak dla władz w Tallinie jakakolwiek forma zależności od Patriarchatu w Moskwie była utożsamiana z rosyjską dominacją, dlatego we wrześniu 1922 r. sobór cerkwi estońskiej zwrócił się do Patriarchy Konstantynopola Meletiosa IV o przyjęcie pod jego jurysdykcję i przyznanie autokefalii. Prośbie stało się zadość w lipcu 1923 r. Kolejne zmiany administracyjne dokonały się w roku 1940 i 1941. Po zajęciu Estonii przez wojska radzieckie estońskie prawosławie powróciło pod zarząd Patriarchatu Moskiewskiego (oficjalnie na prośbę estońskiego synodu), tracąc jednocześnie swoją autonomię. Natomiast po wkroczeniu wojsk niemieckich zarejestrowana została Estońska Apostolska Cerkiew Prawosławna, na czele z metropolitą Aleksandrem, uznającym zwierzchność Konstantynopola. Wtedy właśnie doszło do podziału estońskiego prawosławia, który trwa do dziś.

Po włączeniu Estonii do Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich metropolita EACP udał się na emigrację, gdzie nadal używał tytułu głowy estońskiej cerkwi. Jednocześnie w kraju powstały struktury religijne zależne od Moskwy. W 1945 r. utworzono w Estonii diecezję Patriarchatu Moskiewskiego, zaś w roku 1978 Patriarcha Konstantynopola uznał, iż decyzja Meletiosa IV z 1923 r. straciła moc prawną⁴.

Problem powrócił po rozpadzie ZSRR. Narody, które wyzwoliły się spod rosyjskiej władzy, ponownie dążyły do potwierdzenia swojej niezależności, dystansując się także od religijnego zwierzchnictwa Moskwy⁵. RCP próbowała zapobiec schizmie, po raz drugi nadając estońskiej cerkwi autonomię (26 kwietnia 1993 r.). Jednak kilka miesięcy później, w sierpniu 1993 r., Ministerstwo

⁴ R. G. Roberson, *Chrześcijańskie Kościoły Wschodnie*, Kraków 2005, s. 123–125; *Krótką historia prawosławnego Kościoła w Estonii*, <http://www.eoc.ee/est/ylamenyy/ajalugu/article_id-1728>; А. Вершинин, Александр, Православной Энциклопедия, <<http://www.pravenc.ru/text/64276.html>>; *Православие в Эстонии*, <<http://www.orthodox.ee/epc/index.php/ru/history-ru/81-istoria/70>>.

⁵ A. Curanović, op. cit., s. 94; *Estonia, Latvia, and Lithuania. Country Studies*, ed. by W. R. Iwaskiw, Washington 1996, p. XXV.

Spraw Wewnętrznych Estonii zarejestrowało jako posiadacza cerkiewnej własności kościelnej Synod Estońskiej Apostolskiej Cerkwi Prawosławnej, urzędujący w Sztokholmie, a składający się z jednego kapłana i kilku wiernych. Do tej grupy przyłączyła się część kapłanów i wiernych w Estonii, a 20 lutego 1996 r. Święty Synod Patriarchatu Konstantynopola odnowił decyzję z 1923 r. – tym samym przywracając do istnienia niezależny kościół estoński pod jurysdykcją Konstantynopola. Doprowadziło to do zerwania stosunków między Patriarchatem Moskwy i Konstantynopola. W efekcie rozmów w Zurychu w kwietniu 1996 r. osiągnięto porozumienie (zaakceptowane przez obydwie synody w maju), na mocy którego w Estonii ustanowiono równoległe jurysdykcje i zezwolono poszczególnym parafiom i kapłanom na podjęcie ostatecznej decyzji, do której wspólnoty chcą należeć. Z 84 estońskich parafii 58 (z ok. 11 tys. wiernych) przyłączyło się do EACP podlegającej Konstantynopolowi, a reszta (50–100 tys. wiernych) pozostała wierna rosyjskiej prawosławnej diecezji Tallina jako Estońska Cerkiew Prawosławna. Obydwie struktury działały obok siebie, nie uznając się nawzajem. Jednak estońskie władze wyraźnie sprzyjały EACP, nie dopuszczając do rejestracji ECP, wskutek czego to EACP stała się prawnym właścicielem całego majątku cerkiewnego, nawet tych obiektów, z których korzystała ECP. Obydwie Synody (Moskwy i Konstantynopola) zgodziły się jednak na współpracę, aby wspólnie występować przed strukturami administracji cywilnej i uzyskać te same prawa do majątku kościelnego⁶.

Temat podziału mienia był kwestią kluczową. Zostały mu poświęcone m.in. rozmowy w Wiedniu (styczeń 2001) i Berlinie (luty 2001) – osiągnięto konsensus i podpisano porozumienie. Synod RCP zatwierdził dokument już 22 lutego tego roku, licząc, iż Konstantynopol uczyni to równie szybko – jednak nastąpiło to dopiero po dwóch latach (maj 2003 r.). Mimo porozumień z 1996 i 2001 r., stojący na czele EACP metropolita Stefan, przeciwstawiał się przekazaniu na własność ECP majątku cerkiewnego, godząc się co najwyżej na formy dzierżawy.

Protestując przeciwko tej sytuacji, Patriarcha Moskwy i Wszechrusi Aleksij II pomijał Estonię w swoich licznych podróżach duszpasterskich po krajach byłego Związku Radzieckiego, oczekując na rozwiązanie spornych kwestii. Było to dla niego tym trudniejsze, że urodził się w Tallinie, wychował się i rozpoczął pracę duszpasterską właśnie w Estonii⁷.

⁶ A. Evans, *Forced Miracles: The Russian Orthodox Church and Postsoviet International Relations*, „Religion, State & Society” Vol. 30, No. 1 (2002), p. 36–37; J. Plaat, *Religiosity In Estonia in the 1990s: Comparison of Estonians and Other Ethnic Groups*, „Pro Ethnologia” 14 (2002), p. 101–102; *Сообщение Службы коммуникации ОВЦС о позиции Московского Патриархата по эстонскому церковному вопросу в связи с переговорами между делегациями Московского и Константинопольского Патриархатов, прошедшими в Цюрихе 26 марта 2008 года*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/407840.html>> 16.05.2008.

⁷ O. Недумов, *Диссидент на патриаршем престоле*, „Независимая Гаета” 18.02.2004, s. 1.

Dopiero w kwietniu 2002 r. ECP została oficjalnie zarejestrowana. Nie bez znaczenia był zapewne fakt, że w obozie rządzącym znalazła się Partia Centrum, znana ze swoich prorosyjskich sympatii. Pod koniec roku minister spraw wewnętrznych Ain Seppik i metropolita Korneliusz podpisali dokument, zgodnie z którym władze Estonii przekazały ECP pierwsze 18 budynków kościelnych w 50-letnią dzierżawę za symboliczną opłatą⁸. Nie oznaczało to końca sporu majątkowego – celem ECP jest równość majątkowa z EACP, czyli uzyskanie tytułu własności użytkowanych obiektów⁹.

W kwietniu i lipcu 2003 r. w Moskwie i Stambule przedstawiciele Patriarchatów Moskwy i Konstantynopola ponownie dyskutowali na tematy majątkowe. Jeden z argumentów Konstantynopola brzmiał, iż wina leży po stronie rządu estońskiego, który nie zgadza się na przekazanie mienia kościelnego na własność ECP. Przedstawiciele RCP twierdzili z kolei, powołując się na list otrzymany z MSW Estonii, że rząd jest gotów oddać w ręce ECP przynależną jej część majątku, jeżeli dojdzie do porozumienia na ten temat z EACP¹⁰.

Jednak już rejestracja ECP została przez Patriarchat Moskwy uznana za sukces. We wrześniu 2003 r. Aleksij II odwiedził Estonię. Spotkał się m.in. z premierem Juhanem Partsem. Rozmowy dotyczyły m.in. gwarancji równych praw dla wszystkich prawosławnych w Estonii, niezależnie od jurysdykcji. Po spotkaniu szef rządu zapowiedział rychłe rozwiązanie spornych kwestii majątkowych. Aleksij II rozmawiał również z prezydentem Arnoldem Rüütellem oraz metropolitą EACP Stefanem¹¹.

W marcu 2004 r. Międzynarodowy Fundusz Jedności Narodów Prawosławnych, działający pod patronatem Patriarchy, przyznał prezydentowi Rüütelowi nagrodę „za wyjątkowe działania na rzecz umocnienia jedności narodów prawosławnych” jako największemu mężowi stanu i politykowi krajów bałtyckich i współczesnej Europy, aktywnie wspierającemu normalizację i umocnienie dialogu państwo-Kościół oraz przyczyniającemu się do rozwiązywania skomplikowanych problemów międzykościelnej prawosławnej współpracy w Estonii¹².

⁸ О. Недумов, *Алексий II отправляется на родину*, „Независимая Гаета” 25.09.2003, s. 2.

⁹ Митрополит Таллинский и всея Эстонии Корнилий: «Некоторым политикам наша Церковь продолжает казаться враждебной „рукой Москвы”», <<http://www.patriarchia.ru/db/text/166674.html>> 30.11.2006.

¹⁰ Сообщение Службы коммуникации ОВЦС о позиции Московского Патриархата по эстонскому церковному вопросу в связи с переговорами между делегациями Московского и Константинопольского Патриархатов, прошедшими в Цюрихе 26 марта 2008 года, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/407840.html>> 16.05.2008.

¹¹ *Venetaa õigeuskiriku juht saabus eile oma sünnimaale visiidile*, <<http://www.postimees.ee/260903/esileht/113072.php>> 26.09.2003; *Estonia – wizyta patriarchy*, <http://www.przeklad-prawoslawnny.pl/news.php?id_n=309&id=3> 9.12.2003.

¹² Н. Адашкевич, *Президент Эстонии готов подписать договор о границе с Россией в ходе визита в Москву в январе будущего года*, <<http://www.rian.ru/politics/20041216/761928.html>> 16.12.2004; О. Недумов, *Патриарх заступился за соотечественников*, „Независимая Гаета” з 7.04.2004, s. 1.

Bardzo ciepło wtedy o prezydencie Estonii wyrażał się sam Aleksij II, który doceniając osobiste zaangażowanie Rütüta, powiedział:

W ciągu dziesięciu lat nie miałem możliwości odwiedzenia swojej małej ojczyzny, ponieważ rząd estoński kierowany przez Marta Laara i prezydenta Lennarta Meri, który doszedł do władzy po odzyskaniu przez Estonię niepodległości, był bardzo negatywnie nastawiony do Rosji, doświadczał patologicznej nienawiści do wszystkiego co rosyjskie, do wszystkiego co wychodzi z Moskwy [...] Wraz z nowym prezydentem Arnoldem Rütütem [...] sytuacja zmieniła się i przy pomocy głowy państwa estońskiego udało się osiągnąć rejestrację Estońskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego¹³.

W styczniu 2005 r. odbyła się rewizyta prezydenta Estonii w Moskwie. Miała ona charakter prywatny – Arnold Rütütel przybył do stolicy Rosji na zaproszenie Aleksija II. Spotkanie prezydenta Estonii i Patriarchy Moskwy i Wszechrusi, które miało miejsce 20 stycznia 2005 r., odbywające się w patriarchalnych pokojach Kremla, stało się okazją do rozmowy z prezydentem Putinem, który pojawił się „nieoczekiwanie” i „nieoficjalnie” rozmawiał z gościem Patriarchy m.in. na temat obchodów 60-lecia zwycięstwa w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej¹⁴. Aleksij II, komentując spotkanie dwóch prezydentów, nazwał je przełomowym. Podkreślił jednocześnie rolę Cerkwi prawosławnej (oczywiście podległej Patriarchatowi Moskiewskiemu) w Estonii, która posłuży sprawie zbliżenia narodów dwóch krajów¹⁵.

23 maja 2005 r. Aleksij II (któremu towarzyszył pierwszy zastępca przewodniczącego Komitetu ds. stosunków międzynarodowych Dumy Leonid Słucki) spotkał się w Moskwie z ministrem gospodarki i komunikacji Estonii Edgarem Savisaarem, liderem Partii Centrum (cieszącej się dużym poparciem wśród mieszkańców Estonii narodowości rosyjskiej) oraz byłym ministrem spraw wewnętrznych Ainem Seppikiem. Rozmowa, która odbyła się na prośbę estońskich polityków, toczyła się częściowo w języku estońskim i miała bardzo przyjacielski charakter. Mówiono głównie o dialogu międzywyznaniowym i międzynarodowym oraz sytuacji prawosławnych w Estonii. Patriarcha został zaproszony do ponownych odwiedzin w Estonii, na co się zgodził¹⁶.

¹³ Рютеля удостоили православной премии, <<http://rus.delfi.ee/daily/estonia/ryujtelya-udostoili-pravoslavnoj-premii.d?id=7528248>> 31.03.2004.

¹⁴ Владимир Путин встретился с Президентом Эстонии Арнольдом Рютелем, 20 января 2005 года, <<http://archive.kremlin.ru/text/themes2005/01/82804.shtml>>; А. Петров, Награда наша президента, „Независимая Гаета” z 2.02.2005, s. 2.

¹⁵ Алексей II: визит президента Эстонии в РФ - большой прорыв, <<http://www.rian.ru/society/20050121/2661571.html>> 21.01.2005.

¹⁶ Святейший Патриарх Алексий принял эстонских политиков, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/14758.html>> 23.05.2005.

Okazją do podkreślenia dobrych stosunków z RCP było 15-lecie wyboru Aleksija II na Patriarchę Moskwy i Wszechrusi. 10 czerwca 2005 r. w Tallinie została otwarta wystawa „Patriarcha Aleksij II: Estonia – Europa”, przygotowana we współpracy z miejscowym Muzeum Sztuki. Dzień wcześniej w ogrodzie Pałacu Kadriorg miała miejsce prezentacja tablicy upamiętniającej posługę kapłańską Patriarchy w Estonii. Na spotkaniu byli obecni przedstawiciele różnych wyznań oraz działacze społeczni i polityczni. Podczas ceremonii odczytano list Aleksija II, w którym pisał m.in.:

Teraz, jak i w przeszłości, Rosyjska Cerkiew Prawosławna stara się robić wszystko co możliwe, żeby pokój i zgoda, zaufanie i porozumienie decydowały o stosunkach między ludźmi, krajami i narodami¹⁷.

Tablica została przekazana metropolicie Tallina Korneliuszowi, a następnie umieszczona w soborze św. Aleksandra Newskiego¹⁸.

Aleksij II kontynuował współpracę z władzami w Tallinie. W październiku i grudniu 2005 r. spotykał się z ambasadorem Estonii Karin Jaani oraz Mariną Kaljurand. W rozmowach wziął także udział protojerej Nikołaj Bałaszow, sekretarz Wydziału Zewnętrznych Stosunków Cerkiewnych (dalej WZSC). Mówiono o rozwoju dialogu rosyjsko-estońskiego, sytuacji prawosławnych w Estonii, a także stosunkach między Estońską Cerkwią Prawosławną a władzami w Tallinie¹⁹. Po zakończeniu rozmów M. Kaljurand udzieliła wywiadu, podczas którego mówiła m.in. o problemie wejścia w życie protokołów podpisanych w 2002 r. między Estonią (reprezentowaną przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych), Estońską Cerkwią Prawosławną Patriarchatu Moskiewskiego i strukturami Patriarchatu Konstantynopolitańskiego w Estonii. Ambasador stwierdziła, że negocjacje nadal trwają, jednak wyraziła nadzieję na szybkie rozwiązanie wszystkich spornych aspektów stosunków między estońskimi kościołami prawosławnymi, a także między cerkwią a państwem²⁰.

¹⁷ *Участникам общественного представления мемориальной доски для Александровского кафедрального собора в Таллине и посетителям выставки «Патриарх Алексий II: Эстония – Европа»*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/24400.html>> 10.06.2005.

¹⁸ *В Эстонии, на родине Патриарха Алексия, отмечают 15-летие его интронизации*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/24403.html>> 10.06.2005.

¹⁹ *Святейший Патриарх Алексий встретится с Послом Эстонии в России Карин Яани*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/52605.html>> 12.10.2005; *Святейший Патриарх Алексий встретился с послом Эстонии в РФ*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/67143.html>> 9.12.2005.

²⁰ Zgodnie z porozumieniem struktury znajdujące się pod zwierzchnictwem Konstantynopola zrezygnowały z przedstawiania pretensji do świątyń ECP, w zamian za co otrzymały rekompensaty ze strony państwa estońskiego. Następnie wskazane świątynie są przekazywane w formie długoletniej dzierżawy tym parafiom, które odprowadzają w nich nabożeństwa. Realizacja zapisów protokołów nie została przeprowadzona od razu, co rodziło napięcia między Tallinem a RCP. *По результатам встречи со Святейшим Патриархом Алексием посол Эстонии в России Марина Кальюранд дала краткую пресс-конференцию*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/67225.html>> 9.12.2005.

Rok 2006 rozpoczął się od listu gratulacyjnego Aleksija II do prezydenta Arnolda Rütтеля z okazji rocznicy odzyskania przez Estonię niepodległości. Patriarcha, przypominając o swoich estońskich korzeniach, wyraził zadowolenie z normalizacji stosunków państwo–Kościół i odrodzenia życia religijnego, a także nadzieję, iż osiągnięta w ostatnich latach poprawa stosunków między państwem a Cerkwią posłuży społecznej, politycznej i gospodarczej stabilności w kraju²¹.

Kiedy pod koniec roku 2006 doszło do zmiany na stanowisku prezydenta Estonii, patriarcha Aleksij II wysłał list gratulacyjny do zwycięzcy wyborów – Toomasa Hendrika Ilvesa. Podkreślił w nim, że wybór głowy państwa odbył się w

wyniku wyrażenia woli estońskiego narodu, w tym jego wierzącej części [...] Prawosławni Estonii, uważając swoje państwo za wspólny dom, razem z przedstawicielami innych wspólnot religijnych wnoszą godny wkład w narodowe odrodzenie Ojczyzny i kształtowanie jej europejskiej tożsamości w oparciu o szacunek dla tradycyjnych wartości duchowych i moralnych.

Wyraził także nadzieję, iż przy wsparciu władz państwowych w końcu zostanie uregulowana kwestia statusu majątkowego ECP²².

Pod koniec roku Patriarcha ponownie spotkał się ambasador Kaljurand. Rozmowa trwała kilka godzin i dotyczyła przede wszystkim sytuacji ECP, zwłaszcza przekazania mienia kościelnego. Kaljurand zaprosiła Aleksija II, w imieniu władz republiki, do ponownej wizyty w Estonii²³.

Jednak wkrótce doszło do wydarzeń, które przyczyniły się do zdecydowanego pogorszenia stosunków między rządem w Tallinie i RCP, a tym samym między EACP i ECP.

W spór, jaki wybuchł wokół przeniesienia znajdującego się w centrum Tallina pomnika żołnierzy radzieckich, tzw. Brązowego Żołnierza, zaangażowali się także przedstawiciele Cerkwi²⁴. Kiedy decydowano o powołaniu specjalnej komisji rozjemczej, która miała zająć się tym problemem, sekretarz prasowy ECP wyraził opinię, że obecność w tym gremium metropolity Korneliusza przyczyniłaby się do zwiększenia jego autorytetu i uspokojenia nastrojów. Jednak władze w Tallinie były innego zdania, zresztą sam sekretarz nie ukrywał, że ECP jest przeciwna przenoszeniu pomnika: „Większość ludzi, także prawosławnych, ma

²¹ *Святейший Патриарх Алексий направил поздравление с Днем независимости Эстонии Президенту Республики Арнольду Рюйтелю*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/85081.html>> 24.02.2006.

²² *Послание Святейшего Патриарха Алексия Президенту Эстонской Республики по случаю его избрания на этот пост*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/149318.html>> 5.10.2006.

²³ *Руководство Эстонии пригласило Святейшего Патриарха Алексия посетить республику в ближайшее время*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/167346.html>> 1.12.2006.

²⁴ Więcej na ten temat patrz m.in.: W. Konończuk, *Walka o pamięć: rosyjsko-estoński kryzys wokół „Żołnierza z brązu”*, „Nowe Sprawy Polityczne” 2007/2008, nr 2, s. 51–58.

nadzieję, że ta historia ucichnie i wszystko zostanie na swoim miejscu”. W przytoczonej wypowiedzi znalazły się także skargi na brak dialogu i stosowanie podwójnych standardów: „Najczęściej władze stawiają wspólnotę rosyjską przed faktem dokonanym, opinia nieestońskiej ludności przy podejmowaniu decyzji nie jest brana pod uwagę”²⁵.

Gdy w styczniu 2007 r. parlament Estonii przyjął projekt uchwały o ochronie grobów wojskowych, wywołało to w Rosji prawdziwą burzę. Do dyskusji włączył się także Patriarchat Moskiewski. W specjalnie zorganizowanej konferencji prasowej wzięli udział: przedstawiciel RCP Dmitrij Nikołajew, sekretarz Synodalnego Oddziału Patriarchatu Moskiewskiego ds. Współpracy z Siłami Zbrojnymi i Służbami Porządkowymi, przedstawiciel Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej Aleksandr W. Kirillin, zastępca przewodniczącego Komitetu Dumy ds. stosunków międzynarodowych Julij A. Kwiciński oraz zastępca przewodniczącego Komitetu Dumy ds. weteranów Walentin W. Wariennikow. Wszyscy zgodnie podkreślali ogromne straty, jakie poniosły wojska radzieckie w czasie II wojny oraz szacunek (nawet w krajach, które walczyły w tamtym czasie z ZSRR), jakim są otaczane groby poległych żołnierzy. Przedstawiciel RCP podważał tezę estońskiego parlamentu o rosyjskiej okupacji Estonii w XX w. Dowodził, iż do XIII w. Estończycy byli wasalami ruskich książąt, a gdy po wojnie północnej Estonia ponownie stała się częścią państwa rosyjskiego, nastąpił rozwój estońskiego narodu, nauki i kultury. Przypominał, że wielu z tych, którzy głosowali za projektem kontrowersyjnej uchwały, żyje dzięki radzieckim żołnierzom, którzy oddali swoje życie w walce z faszyzmem. A żołnierze, którzy wówczas polegli, „nadal walczą”, ponieważ ich groby są dowodem prawdy historycznej. Na zakończenie Nikołajew stwierdził: „oczekujemy od rządu rosyjskiego takich środków, które odbiorą innym państwom chęć do postępowania tak jak Estonia”²⁶.

Tematowi nowej ustawy poświęcone było także następne spotkanie Aleksija II z M. Kaljurand w lutym 2007 r. Aleksij II podziękował za zaproszenie do odwiedzenia Estonii, nazywając ją swoją „małą ojczyzną” oraz przekazał życzenia, w których przypominał, że władze w Tallinie powinny poświęcać „szczególną uwagę nie tylko integracji z Unią Europejską, ale także swoim najbliższym sąsiadem – Rosją”²⁷. Po zakończeniu spotkania M. Kaljurand zapewniła dziennikarzy, że w Estonii

²⁵ *Православные Эстонии выступают за сохранение „Бронзового солдата” на прежнем месте*, <<http://www.regnum.ru/news/654186.html>> 8.06.2006.

²⁶ *Мы обязаны их защитить*, <<http://www.pobeda.ru/content/view/5454>> 29.03.2007.

²⁷ *Патриаршее поздравление Президенту и жителям Эстонии с Днем независимости*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/201282.html>> 22.02.2007.

pamięć tych, którzy zginęli w walce z faszyzmem, była, jest i będzie otoczona czcią. [...] Dzisiaj na terytorium Estonii jest kilkaset miejsc spoczynku żołnierzy radzieckich poległych w walkach z hitlerowcami i my dbamy o te groby zgodnie z normami prawa międzynarodowego, zasadami moralności i estońskiego prawodawstwa, mogę też oświadczyć, że moje państwo nigdy nie będzie przedsięwzięło jakichkolwiek działań, będących w sprzeczności z międzynarodowymi normami prawnymi, praktyką, etyką i moralnością²⁸.

Jednak konflikt wokół Brązowego Żołnierza trwał. Metropolita ECP Korneiliusz niejednokrotnie bardzo krytycznie wypowiadał się w tej sprawie, co oczywiście było pozytywnie oceniane przez stronę rosyjską, a wywołało falę krytyki ze strony wielu estońskich polityków i przedstawicieli mediów. Dlatego też 26 kwietnia metropolita wystąpił ze specjalnym oświadczeniem, w którym mówił,

że chociaż prawosławie nie ma nic przeciwko ponownym pochówkom prochów zmarłych, to nie zgadza się z decyzją władz, ponieważ wywołuje ona wiele negatywnych emocji, zawziętości i wrogości i może doprowadzić do nieprzewidywalnych skutków²⁹.

Także przedstawiciele Patriarchatu Moskiewskiego nie szczędzili słów krytyki pod adresem władz w Tallinie. Michaił Dudko, sekretarz ds. Stosunków Cerkwi ze Społeczeństwem Wydziału Zewnętrznych Stosunków Cerkiewnych, nazwał decyzję estońskich władz uwłaczającą pamięci tych, którzy poświęcili życie „w walce z wrogimi człowieczeństwu ideami faszyzmu”. „Według mnie to nowe barbarzyństwo, a nie przywrócenie historycznej sprawiedliwości”³⁰.

Przedstawiciele ECP, na znak protestu wobec wydarzeń, nie wzięli udziału w modlitwie przed rozpoczęciem prac wykopaliskowych³¹, a metropolita Korneiliusz skierował do wiernych ECP list w związku z demontażem pomnika. Przeniesienie pomnika i prochów żołnierzy określił jako „operację obrażającą pamięć żołnierzy, którzy oddali swoje życie w walce z brunatną zarazą”. Oskarżył rząd o brak zdrowego rozsądku, ignorowanie opinii publicznej oraz lekceważenie wypowiedzi wielu krajowych i zagranicznych działaczy oraz organizacji społecznych

²⁸ *Святейший Патриарх Алексий встретился с Послом Эстонии в РФ Мариной Кальюранд*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/201258.html>> 22.02.2007.

²⁹ *Митрополит Таллинский и всея Эстонии Корнилий выступил с заявлением против переноса памятника советским воинам на Тынисмяэ*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/232581.html>> 26.04.2007.

³⁰ *Протоиерей Михаил Дудко называет варварством решение властей Эстонии демонтировать памятник советским воинам*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/232821.html>> 27.04.2007.

³¹ *Заупокойная молитва по воинам, захороненным на Тынисмяге, прошла без участия священнослужителей Эстонской Православной Церкви*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/233554.html>> 29.04.2007.

i politycznych, obciążając jednocześnie władze odpowiedzialnością za wybuchłe zamieszki. „Jeśli zaś chodzi o miejsce, gdzie stał pomnik [...] proponuję postawić tam krzyż na pamiątkę tego bolesnego wydarzenia”³².

Dla odmiany przedstawiciele EACP stanęli w tej sprawie po stronie rządu i odprawili modlitwy przed rozpoczęciem prac. Nie dziwi więc wypowiedź sekretarza ECP, który w maju 2007 r. stwierdził, że nie widzi w najbliższej przyszłości możliwości zbliżenia stanowisk obu kościołów. Ponownie wskazał na podwójne standardy stosowane wobec obu konfesji przez władze w Tallinie w zakresie form korzystania z obiektów sakralnych³³.

Z kolei patriarcha Aleksij II komentując sytuację wokół pomnika, wyraził głęboki żal, iż dla osiągnięcia doraźnych celów politycznych kierownictwo Estonii zdecydowało się na kroki oznaczające rewizję skutków II wojny światowej. Powiedział m.in.: „niegodna jest walka z pamięcią o żołnierzach, którzy oddali to co mieli najdroższe – swoje życie, broniąc wolności i niepodległości naszej wspólnej Ojczyzny”³⁴.

Patriarcha ponownie odniósł się do wydarzeń wokół Brązowego Żołnierza 8 maja 2007 r. Po uroczystości złożenia kwiatów pod Pomnikiem Nieznanego Żołnierza w Moskwie Aleksij II udzielił wywiadu, w którym bardzo krytycznie ocenił próby rewizji skutków II wojny światowej.

Roztrzasać historię – to bardzo niewdzięczna sprawa. To, co zaczęło się w Estonii i jest kontynuowane w Polsce jest obrazą dla uczucia wdzięczności, należnej żołnierzom, którzy oddali swoje życie, chroniąc narody Europy przed faszyzmem³⁵.

Tak jak przedstawiciele ECP nie wzięli udziału w modlitwie przed rozpoczęciem przenosin Brązowego Żołnierza, tak też nie uczestniczyli w oficjalnej ceremonii ponownego pochówku prochów żołnierzy na cmentarzu wojskowym, która miała miejsce 3 lipca. Za to metropolita Korneliusz tego samego dnia przewodniczył mszy żałobnej za wszystkich, którzy polegli w obronie Estonii. Wzięło w niej udział wielu mieszkańców Tallina (głównie rosyjskojęzycznych) oraz ambasadorzy Rosji i Białorusi³⁶.

³² *Послание Митрополита Таллинского и всея Эстонии Корнилия всем верным чадам Эстонской Православной Церкви Московского Патриархата и всему обществу Эстонии*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/234029.html>> 1.05.2007.

³³ *Православные Эстонии приветствуют Акт о каноническом общении Русских Церквей*, <<http://www.regnum.ru/news/polit/829170.html>> 17.05.2007.

³⁴ *Святейший Патриарх Алексий назвал события, связанные с переносом памятника советским воинам в Таллине, аморальными*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/234478.html>> 2.05.2007.

³⁵ *Святейший Патриарх Алексий возложил венок к памятнику Неизвестному Солдату*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/237316.html>> 8.05.2007.

³⁶ *Эстонская Православная Церковь Московского Патриархата отказалась участвовать в церемонии перезахоронения советских солдат на Военном кладбище Таллина*,

O pogorszeniu się stosunków między ECP a EACP, a co za tym idzie, między Patriarchatem Moskwy i Konstantynopola, świadczy sytuacja, do jakiej doszło przy okazji posiedzenia Komitetu Centralnego Konferencji Kościołów Europejskich (dalej KKE) w listopadzie 2007 r. Wtedy to EACP uzyskała pozytywną opinię wszystkich członków konferencji w sprawie przyjęcia do organizacji. Także przedstawiciele RCP głosowali „za”, ale biorący udział w posiedzeniu komitetu centralnego Wsiewołod Czaplina powiedział, że osiągnięto

niełatwy i chorobliwy kompromis. [...] W czasie dyskusji opowiedziałem członkom komitetu, że EACP we współpracy z Patriarchatem Konstantynopolitańskim i pewnymi siłami politycznymi próbowała w całości wykreślić ECP z życia kraju.

Problemem było także to, że kandydatura EACP została wniesiona jednostronnie przez Patriarchat Konstantynopola bez konsultacji z RCP. W związku z tym wniosek ECP o członkostwo w konferencji wpłynął później i nie mógł być oceniany w tym samym czasie. Od razu pojawiły się zarzuty o działanie jednostronne i próbę ograniczenia wpływów ECP. Oczywiście RCP nie mogła być zadowolona również z faktu, że prezydent konferencji Jean Arnold de Clermont zaproponował, aby w przyszłości stworzyć wspólną delegację estońskich kościołów prawosławnych, w której będą one jednakowo reprezentowane, a kiedy będzie to niezbędne, ustanowić ich rotacyjne przedstawicielstwo w organach administracji i komisjach KKE³⁷.

Następne posiedzenie KC KKE, które miało miejsce w październiku 2008 r., zakończyło się zawieszeniem przez RCP członkostwa w tej organizacji. Powodem była niechęć do rozpatrzenia wspomnianego wyżej wniosku ECP. W kwietniu 2008 r. delegacja KKE odwiedziła Estonię, spotykała się z przedstawicielami ECP, w efekcie zarekomendowano przyjęcie ECP do KKE. Jednak podczas październikowego posiedzenia Jean Arnold de Clermont, przy wsparciu przedstawicieli Patriarchatu Konstantynopolitańskiego, starał się odłożyć rozpatrzenie prośby ECP, uzasadniając to brakiem uregulowania statusu prawosławnych jurysdykcji w Estonii oraz dążeniem do osiągnięcia konsensusu między wszystkimi kościołami. RCP kontrargumentowała, że wg regulaminu konferencji jedyną podstawą do odrzucenia kandydatury jest niezgodność z kryteriami członkostwa, a kwestia konsensusu nie była poruszana rok wcześniej, gdy dyskutowano nad członkostwem EACP. Głosowanie odkładano do ostatniego dnia posiedzenia KC

<<http://www.patriarchia.ru/db/text/262839.html>> 29.06.2007; *В Эстонии прошла панихида по советским воинам, перезахороненным на военном кладбище*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/264325.html>> 3.07.2007.

³⁷ *Константинополь предпринял попытку одностороннего включения Эстонской апостольской церкви в Конференцию европейских Церквей*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/322612.html>> 16.11.2007.

KKE – w efekcie wielu jego członków było już nieobecnych, a przed głosowaniem delegaci Konstantynopola i innych greckich Cerkwi demonstracyjnie opuścili salę obrad, w wyniku czego zabrakło kworum. Było to przyczyną zwieszenia członkostwa RCP w konferencji, która według Patriarchatu Moskiewskiego traci rolę pomostu między Wschodem i Zachodem Europy, coraz bardziej ignorując głos Kościołów z krajów, które znajdują się poza Unią Europejską³⁸.

O kryzysie w stosunkach między ECP a EACP może świadczyć także wypowiedź przewodniczącego Wydziału Zewnętrznych Stosunków Cerkiewnych metropolity smoleńskiego i kaliningradzkiego Cyryla, który podczas konferencji „Rodacy i świat biznesu” zorganizowanej przez rządową komisję ds. rodaków za granicą i MSZ Federacji Rosyjskiej 26 listopada 2007 r., występując na posiedzeniu plenarnym, stwierdził, że trzeba dziękować Bogu za to, iż RCP zachowuje swoją jedność na terytorium wszystkich republik byłego ZSRR, nawet w najtrudniejszych miejscach. I tu wymieniał Estonię (obok Ukrainy), „gdzie stworzono grupy rozłamowe, aby oderwać prawosławnych tych krajów od Patriarchatu Moskiewskiego”³⁹.

Także Patriarcha Aleksij II podczas Soboru Archierejskiego w czerwcu 2008 r. mówił, iż w ostatnim czasie doszło do pogorszenia stosunków z Konstantynopolem z powodu sytuacji w Estonii, a ustępstwa, na jakie poszła RCP w latach poprzednich, aby nie dopuścić do pogłębiania się rozłamów w świecie prawosławnym, nie zostały docenione⁴⁰.

Mimo tych problemów w lutym 2008 r. Aleksij II ponownie wysłał do prezydenta Estonii list z gratulacjami z okazji rocznicy odzyskania niepodległości. Patriarcha wyraził zadowolenie z normalizacji stosunków państwo–Kościół i z tego, iż w Estonii widoczne jest odrodzenie życia religijnego. Po raz kolejny podkreślił rolę prezydenta Ilvesa w normalizacji stosunków między ECP a państwem i wyraził nadzieję, że dobre stosunki między władzą świecką i duchowną przyczynią się do „osiągnięcia społecznej, gospodarczej i politycznej stabilności”⁴¹. Kiedy na początku marca ambasador Kaljurand spotkała się z Aleksijem II, podziękowała mu za życzenia, a następnie rozmawiała z Patriarchą „na temat stosunków rosyjsko-estońskich”. Nie wiadomo, o czym konkretnie, ale pani

³⁸ *Русская Православная Церковь заявляет о приостановке своего членства в Конференции Европейских Церквей*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/472642.html>> 11.10.2008.

³⁹ *На конференции «Соотечественники и деловой мир» выступил председатель Отдела внешних церковных связей Московского Патриархата митрополит Смоленский и Калининградский Кирилл*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/329492.html>> 26.11.2007.

⁴⁰ *Святейший Патриарх Алексий выразил обеспокоенность попытками Константинопольского Патриархата «явочным порядком» добиться признания своей церковной структуры в Эстонии в качестве автономной Церкви*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/426682.html>> 24.06.2008.

⁴¹ *Святейший Патриарх Алексий поздравил президента Эстонской Республики Тоомаса Илвеса с 90-летием независимости Эстонии*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/368065.html>> 24.02.2008.

poseł powiedziała dziennikarzom, że spotkanie, jak zwykle, przebiegało w ciepłej atmosferze⁴².

Sytuacji w Estonii były poświęcone kolejne negocjacje między delegacjami Patriarchatu Konstantynopola i Moskwy w Zurychu 26 marca 2008 r. Na zakończenie rozmów przyjęto memorandum, w którym obie strony uznały, że negocjacje powinny zakończyć się porozumieniem, obejmującym zarówno zagadnienie własności nieruchomości kościelnych w Estonii, jak i statusu kanonicznego jurysdykcji Patriarchatu Konstantynopolitańskiego i Moskiewskiego w tym kraju⁴³.

30 czerwca 2008 r. Aleksij II spotkał się z prezydentem Ilvesem, któremu towarzyszyła małżonka oraz ambasador Kaljurand. Rozmawiano na temat stosunków estońsko-rosyjskich oraz wizyty Patriarchy w Estonii⁴⁴. Spotkanie miało miejsce tuż po tym, jak prezydent Estonii opuścił kongres narodów ugrofińskich w Chanty-Mansyjsku, w czasie referatu Konstantina Kosaczewa, przewodniczącego Komitetu Dumy ds. zagranicznych, który określił politykę narodowościową Tallina jako „nierzetelną”.

Było to ostatnie spotkanie ambasador Kaljurand z Aleksijem II. Ponieważ jej nazwisko kojarzyło się Rosjanom głównie z wydarzeniami wokół Brązowego Żołnierza, latem 2008 r. zastąpił ją Simmu Tiik. Także on starał się utrzymywać bliskie kontakty z RCP i już w listopadzie spotkał się Patriarchą⁴⁵.

Śmierć Aleksija II 5 grudnia 2008 r. przekreśliła plany związane z kolejną podróżą do Estonii. Prezydent Ilves tego samego dnia przesłał na ręce prezydenta Dmitrija Miedwiediewa kondolencje dla wszystkich rosyjskich wyznawców prawosławia i narodu rosyjskiego. Ilves podkreślał szczerze zainteresowanie zmarłego Patriarchy sprawami estońskimi⁴⁶. W osobie Patriarchy Estonia straciła na pewno życzliwego, chociaż nie bezkrytycznego, rzecznika w Rosji.

Władze stolicy Estonii bardzo szybko uczciły pamięć zmarłego Patriarchy i już w połowie grudnia rada miejska stolicy poparła wniosek burmistrza Edgara Savisaara, aby plac przed cerkwią w dzielnicy Lasnamäe, której kamień węgielny poświęcił i wmurował Aleksij II podczas wizyty w 2003 r., nazwać jego

⁴² *Святейший Патриарх Алексий принял посла Эстонской Республики в Российской Федерации госпожу Марину Кальюранд*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/373535.html>> 4.03.2008.

⁴³ *Меморандум о встрече делегаций Вселенского Патриархата и Московского Патриархата*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/386407.html>> 27.03.2008.

⁴⁴ *President Ilves kohtus Moskva ja kogu Venemaa patriarhi Aleksius II-ga*, <<http://www.president.ee/et/meediakajastus/pressiteated/567-president-ilves-kohtus-moskva-ja-kogu-venemaa-patriarhi-aleksius-ii-ga/index.html>> 30.06.2008.

⁴⁵ *Святейший Патриарх Алексий принял новоназначенного посла Эстонии в России*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/483599.html>> 3.11.2008.

⁴⁶ *President Ilves saatis Venemaa riigipeale kaastundeavalduse*, <<http://www.president.ee/et/meediakajastus/pressiteated/686-president-ilves-saatis-venemaa-riigipeale-kaastundeavalduse/index.html>> 5.12.2008.

imieniem; ostateczna decyzja zapadła 7 stycznia 2009 r.⁴⁷ W połowie tego miesiąca w Tallinie odbyło się także seminarium „Duchowe podstawy świata rosyjskiego” zorganizowane przez Fundusz „Wiwat, Rosja!” pod kierownictwem członka Światowej Rady Rosyjskich Rodaków Andreia Zarenkova, które według uczestniczącego w nim ambasadora Nikołaja Uspienskiego „było pierwszym intelektualnym spotkaniem, poświęconym pamięci Patriarchy”⁴⁸.

Swego rodzaju hołdem złożonym zmarłemu Aleksijowi II, ale także oznaką wzrostu roli ECP, była transmisja w telewizji państwowej nabożeństwa bożonarodzeniowego z cerkwi Aleksandra Newskiego w Tallinie – ostatni taki bezpośredni przekaz miał miejsce jeszcze w czasach ZSRR – z nabożeństwa wielkonoconego⁴⁹. Sygnałem rosnących wpływów prawosławia podległego Patriarchatowi w Moskwie może być także umowa o współpracy między soborem katedralnym Narwy a ID-Media Center, która w Estonii jest właścicielem dwóch gazet i kanału telewizyjnego. Porozumienie zakłada cotygodniową transmisję audycji oświatowych prowadzonych przez ECP⁵⁰.

Nowy Patriarcha Moskwy i Wszechrusi Cyryl I w liście do prezydenta Ilvesa wyraził przekonanie, iż

chrześcijańskie duchowe źródła, z którymi jest związana estońska kultura, otwierają szerokie możliwości naszej współpracy.[...] Jestem przekonany, że takie podejście będzie sprzyjać tak etnicznemu pokojowi w Estonii, jak i dobrosąsiedzkim stosunkom narodów⁵¹.

Z kolei 29 kwietnia 2010 r., na posiedzeniu rady zajmującej się wydaniem wielotomowej „Encyklopedii Prawosławnej” hierarcha powiedział, iż prawosławna kultura w krajach bałtyckich została stworzona przez rosyjski Kościół prawosławny, dlatego estońskie prawosławie nie może znajdować się pod jurysdykcją Konstantynopola. Dlatego też postawił przed radą zadanie wydania książki zmarłego patriarchy Aleksija II na temat historii prawosławia w Estonii, uzupełnionej informacjami na temat sytuacji współczesnej.

⁴⁷ *Tallinn saab patriarh Aleksius II väljaku*, „Lasnamäe Leht” Detsember 2008, s. 3, <<http://www.tallinn.ee/est/g1070s43411>>; Н. Адашкевич, *Память патриарха Алексия Второго почтили в Tallине*, <<http://www.rian.ru/society/20090114/159144020.html>> 14.01.2009.

⁴⁸ *Семинар «Духовные основы Русского мира» в Tallине посвятили памяти Святейшего Патриарха Алексия*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/510682.html>> 16.12.2008.

⁴⁹ *Государственное телевидение Эстонии впервые проводит прямую трансляцию Рождественского православного богослужения*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/521789.html>> 6.01.2009.

⁵⁰ *В Эстонии будет выходить еженедельная телепрограмма Эстонской Православной Церкви*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/1104848.html>> 3.03.2010.

⁵¹ *Патриаршее поздравление Президенту Эстонской Республики Тоомасу Хендрику Ильвесу с днем рождения*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/977231.html>> 26.12.2009.

To surowa praca naukowa, napisana, aby dowieść, dla wszystkich widocznej, ale dziś energicznie kwestionowanej historycznej prawdy, że prawosławie w krajach bałtyckich – to owoc misyjnej działalności rosyjskiej cerkwi prawosławnej. Cała prawosławna kultura, stworzona w krajach bałtyckich – to prawosławna kultura rosyjska, i tylko w wyniku tragicznego zbiegu okoliczności w pierwszej połowie XX wieku na krótki czas Rosyjska Cerkiew Prawosławna w Estonii znalazła się pod jurysdykcją Patriarchatu Konstantynopolańskiego⁵².

Patriarcha mówił o fałszowaniu historii najnowszej, zwłaszcza w związku z Wielką Wojną Ojczyźnianą i innymi skomplikowanymi zdarzeniami XX wieku, w tym historią prawosławia w Estonii.

Ważnym wydarzeniem była wizyta w Estonii (12–15.08.2010 r.) zastępcy przewodniczącego WZSC ihumena Filippa (Riabycha). Oprócz rozmów z hierarchami ECP i Estońskiego Kościoła Ewangelicko-Luterańskiego, w Riigikogu spotkał się z Ainem Seppikiem, Toomasem Varekiem i Vladimirem Velmanem, członkami Międzyparlamentarnego Zgromadzenia Prawosławia. Ponadto doszło do roboczego spotkania z ministrem spraw społecznych Hanno Pevkurem, ministrem spraw zagranicznych Urmasem Paetem oraz Tiitem Vähi, prezesem Estońskiego Stowarzyszenia Biznesu. Ihumen odwiedził także Centrum Kultury Rosyjskiej w Tallinie, które „realizuje szerokie zadania, w celu wspierania i rozwoju kultury rosyjskiej i kulturalno-duchowych związków z Rosją”⁵³.

Miesiąc później, 12 września, do Tallina przyjechał przewodniczący WZSC, metropolita Hilarion, w towarzystwie Dmitrija Agijewa i jerodiakona Joanna (Kopiejkina). Następnego dnia w stolicy spotkał się z burmistrzem E. Savisaarem, któremu towarzyszył dyrektor Centrum Kultury Rosyjskiej Jurij Poljakov. Rozmawiano na temat wagi ukończenia cerkwi w Lasnamäe i zaangażowania władz miejskich w ten projekt. Przy okazji metropolita wyraził nadzieję, że problem historycznych prawosławnych świątyń w Tallinie, zwłaszcza przekazywanie ich ECP, zostanie rozwiązany do wizyty Patriarchy Cyryla I. Ponadto przewodniczący WZSC zaproponował, aby Muzeum Rosyjskie w Tallinie otworzyło ekspozycję poświęconą historii prawosławia w Estonii, co według metropolity przyczyniłoby się do lepszego zapoznania z historią, tradycjami i współczesną sytuacją Kościoła prawosławnego⁵⁴. 15 września metropolita zwiedził budynek estońskiego parlamentu, gdzie spotkał się z Ene Ergma, przewodniczącą

⁵² Выступление Святейшего Патриарха Московского и всея Руси Кирилла на 22-м заседании Наблюдательного, Общественного и Попечительского Советов по изданию «Православной энциклопедии», <<http://www.patriarchia.ru/db/text/1149679.html>> 29.04.2010.

⁵³ Состоялась рабочая поездка заместителя председателя Отдела внешних церковных связей Московского Патриархата в Эстонию, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/1249576.html>> 16.08.2010.

⁵⁴ Председатель ОВЦС провел встречи с мэром Таллина и президентом Палаты предпринимателей Эстонии, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/1274343.html>> 13.09.2010.

Riigikogu. W rozmowie brali także udział metropolita Korneliusz oraz deputowani – przewodniczący estońsko-rosyjskiej komisji parlamentarnej Peeter Tulviste, przewodniczący komisji gospodarczej Urmas Klaas oraz członek komisji ds. praw człowieka międzynarodowego sekretariatu Międzyparlamentarnego Zgromadzenia Prawosławia V. Velman. W jej trakcie zostały wymienione poglądy na temat dróg zbliżenia narodów rosyjskiego i estońskiego oraz roli, jaką w tym procesie może odegrać Estońska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego. Tego dnia Hilarion spotkał się także z ministrem U. Paetem, o którym dyskutował na temat sytuacji ECP. Minister stwierdził, że państwo na równi traktuje wszystkie działające w Estonii parafie, a z budżetu centralnego przeznaczane są środki na remonty budynków znajdujących się w gestii ECP. Ponadto poruszono zagadnienia współpracy kulturalnej rosyjsko-estońskiej. Obydwie strony z zadowoleniem odnotowały aktywizację w dziedzinie kultury i kształcenia⁵⁵.

Następnie hierarcha udał się do Tallińskiego Liceum Rosyjskiego, największej placówki edukacyjnej w stolicy Estonii, w której uczy się ponad 900 uczniów. Podczas wizyty m.in. poświęcił sztandar szkoły, a zebranim nauczycielom i pracownikom podziękował za to, że w placówce podtrzymywana jest tradycja nauczania literatury i języka rosyjskiego.

Żadna polityczna koniunktura nie powinna pozbawić naszych dzieci znajomości rosyjskiej literatury, ponieważ to język wielkiej rosyjskiej twórczości – język, w którym napisane są dzieła Puszkina, Lermontowa, Dostojewskiego i Tolstoja.

Przypomniął, iż liczne dzieła światowej literatury w Estonii są dostępne tylko w tłumaczeniach rosyjskojęzycznych, co pokazuje unikatową rolę języka rosyjskiego w życiu estońskiego społeczeństwa⁵⁶. Ostatnim punktem tego dnia była wizyta w Centrum Rosyjskiej Kultury, gdzie metropolita rozmawiał z dyrektorem J. Poljakovem na temat roli Centrum w życiu rosyjskojęzycznych mieszkańców stolicy Estonii oraz zapoznał się z pracą i działalnością ośrodka⁵⁷.

W czasie swojej wizyty 14 września metropolita odwiedził także Narwę – miasto, w którym większość mieszkańców jest rosyjskojęzyczna. Odpowiadając na pytania dziennikarzy, stwierdził, iż jednym z najważniejszych tematów rozmów jest sprawa sytuacji ECP, a zwłaszcza jej statusu majątkowego. Powiedział także, że zadaniem Kościoła prawosławnego jest dążenie do zgody – w ciągu

⁵⁵ Митрополит Волоколамский Иларион встретился со спикером Парламента Эстонии Эне Эрлма, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/1276194.html>> 15.09.2010; Välisminister Paet kohetus metropoliit Illarioniga, <<http://www.vm.ee/?q=node/9887>> 15.09.2010.

⁵⁶ Митрополит Волоколамский Иларион посетил Русский лицей и Центр русской культуры в столице Эстонии, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/1276739.html>> 16.09.2010.

⁵⁷ Ibidem.

ostatnich 20 lat stosunki rosyjsko-estońskie nie należały do najłatwiejszych i każdy krok w kierunku zbliżenia między Moskwą a Tallinem jest potrzebny.

Jestem przekonany, że Rosja i Estonia są skazane na przyjaźń, dlatego że to są sąsiadujące ze sobą państwa. Wrogość i konfrontacja nie przyniesie im nic, oprócz zła, a dobre i konstruktywne stosunki wszystkim przyniosą korzyść⁵⁸.

Niestety, wizyta przyczyniła się do pogłębienia sporu między ECP i EACP. Metropolita EACP Stefan oświadczył, że wbrew oficjalnym deklaracjom zwierzchnika ECP Korneliusza nie został zaproszony na spotkanie z metropolitą Hilarionem. Hierarcha poinformował, że jest gotowy do negocjacji z Patriarchatem Moskiewskim, ponieważ boli go rozbitcie estońskiej cerkwi. Zazaczył jednak, że zjednoczenie nie może się dokonać tak, jak w roku 1945. Ponadto zdaniem metropolity Stefana publiczne wypowiedzi rosyjskiego gościa zawierały ton pogardy wobec historii i mieszkańców Estonii⁵⁹.

W 2010 r. Cyryl I ponownie wystosował gratulacje z okazji urodzin prezydenta Ilvesa⁶⁰, natomiast na początku 2011 r. pismo z okazji odzyskania niepodległości przez Estonię. Podkreślił w nim chrześcijańskie źródła kultury estońskiej oraz wyraził nadzieję na dalszy ciąg konstruktywnego dialogu między Cerkwią a władzami państwowymi dla dobra mieszkańców kraju⁶¹.

Rok 2010 przyniósł także poprawę w stosunkach Moskwa–Konstantynopol, choć nadal główną kwestią sporną było przekazywanie obiektów kościelnych na własność ECP, co było niemożliwe bez zgody EACP⁶². Potwierdził to Patriarcha Cyryl I, przemawiając 2 lutego 2011 r. podczas Soboru Archijerskiego. Mówiąc o Estonii, stwierdził, iż mimo poważnego dialogu nadal nierozwiązaną kwestią jest sprawa przekazywania budynków użytkowanych przez ECP tylko w dzierżawę, ponieważ przekazanie na własność uzależnione jest od zgody jurysdykcji

⁵⁸ Митрополит Волоколамский Иларион ответил на вопросы корреспондентов эстонских СМИ, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/1275727.html>> 15.09.2010. Podobny w tonie był wywiad udzielony przez metropolitę następnego dnia, patrz: *Интервью митрополита Волоколамского Илариона программе «Актуальная камера» Эстонской общественной телерадиовещательной компании («Novosti ERR», 15 сентября 2010 г.)*, <<http://www.mospat.ru/ru/2010/11/23/news31074/>>.

⁵⁹ *Metropoliit Stefanus: Moskva Patriarhaat väljendas põlgust Eesti ajalooliste kannatuste suhtes*, <<http://www.delfi.ee/news/paevauudised/est/metropoliit-stefanus-moskva-patriarhaat-valjendas-polgust-est-ajalooliste-kannatuste-suhtes.d?id=33311775>> 22.09.2010.

⁶⁰ *Патриаршее поздравление Президенту Эстонской Республики Тоомасу Хендрику Ильвесу с днем рождения*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/1370118.html>> 26.12.2010.

⁶¹ *Патриаршее поздравление Президенту Эстонской Республики Т.Х. Ильвесу с Днем независимости*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/1416143.html>> 24.02.2011.

⁶² *Митрополит Иларион: В деле нормализации положения Эстонской Православной Церкви Московского Патриархата мы надеемся на дальнейшие шаги как со стороны Константинопольского Патриархата, так и со стороны эстонского государства*, <<http://www.mospat.ru/ru/2010/11/28/news31391/>> 28.11.2010.

Patriarchatu Konstantynopolińskiego. Wskazał także, że estońskie państwo udziela większej pomocy parafiom luterańskim i prawosławnym podległym EACP, mimo iż wiernych ECP jest praktycznie tyle samo, co luteran i 8–10 razy więcej niż parafian EACP⁶³.

28 kwietnia 2011 r. metropolita Hilarion ponownie udał się do Tallina. Towarzyszyli mu m.in. protojerej Nikołaj Bałaszow (zastępca przewodniczącego WZSC), jerodiakon Joann (Kopiejkin), Sergiusz Krawiec (kierownik Cerkiewno-Naukowego Centrum „Encyklopedia Prawosławna”). W stolicy Estonii gości oczekiwał ambasador Federacji Rosyjskiej Jurij Mierzlakow i metropolita ECP Korneliusz. Tym razem program wizyty był ograniczony (oprócz liturgii) do prezentacji książki Aleksija II *Prawosławie w Estonii. Badania i dokumenty* w Bibliotece Narodowej. Wzięli w niej udział przedstawiciele korpusu dyplomatycznego (w tym ambasador Mierzlakow) oraz deputowani do Riigikogu – Sergei Borodin, V. Velman i Valeri Korb⁶⁴. Ponadto metropolita Hilarion spotkał się z metropolitą Stefanem, stojącym na czele EACP⁶⁵.

O wroście w Estonii roli prawosławia podległego Patriarchatowi Moskiewskiemu może świadczyć prośba metropolity Korneliusza i Synodu ECP o utworzenie na terytorium Estonii odrębnej Diecezji Narewskiej. 30 maja 2011 r. Święty Synod RCP przychylił się do tej prośby, tworząc nową jednostkę administracyjną, na czele której stanął biskup narewski i priczudzki Łazarz (Gurkin)⁶⁶.

Po ponownym wybraniu T. Ilvesa na prezydenta Estonii patriarcha Cyryl I pogratulował mu zwycięstwa, wyrażając przeświadczenie, że wspólne chrześcijańskie dziedzictwo Europy będzie także w przyszłości trwałą podstawą dla rozwoju dobrosąsiedzkich stosunków oraz utrzymania pokoju i zgody między mieszkańcami Estonii⁶⁷.

Jak napisał Marcin Kaczmarek, Władimir Putin połączył tradycje KGB z prawosławną cerkwią i ideą Trzeciego Rzymu⁶⁸. RCP nie zamierza zrezygnować z walki o wpływy w Estonii, tym bardziej, że jest w niej wspierana przez

⁶³ *Предстоятель Русской Православной Церкви сообщил о развитии церковно-государственного диалога в странах Балтии*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/1399742.html>> 2.02.2011.

⁶⁴ *Началась поездка митрополита Волоколамского Илариона в Таллин*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/1465246.html>> 29.04.2011; *В Национальной библиотеке Эстонии состоялась презентация книги «Православие в Эстонии: Исследования и документы»*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/1466667.html>> 30.04.2011.

⁶⁵ *Завершилось пребывание митрополита Волоколамского Илариона в Таллине*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/1466801.html>> 30.04.2011.

⁶⁶ *В составе Эстонской Православной Церкви образована Нарвская епархия*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/1498794.html>> 30.05.2011.

⁶⁷ *Патриаршее поздравление Т.Х. Ильвесу с переизбранием на новый срок в должности Президента Эстонии*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/1608016.html>> 30.08.2011.

⁶⁸ M. Kaczmarek, *Rosja na rozdrożu. Polityka zagraniczna Władimira Putina*, Warszawa 2006, s. 27.

władze w Moskwie. Zgodnie z założeniem prezydenta Putina, w myśl którego rolę RCP jest m.in. „podtrzymywanie więzi diaspory rosyjskiej z Ojczyzną” oraz kształtowanie postaw patriotycznych⁶⁹, Patriarchat Moskiewski angażuje się w różnorodne przedsięwzięcia służące np. ochronie i propagowaniu języka rosyjskiego, ochronie pomników żołnierzy radzieckich, czy też ukazywaniu rosyjskiego spojrzenia na historię najnowszą⁷⁰. Hierarchia cerkiewna współpracuje z Ministerstwem Spraw Zagranicznych Federacji Rosyjskiej, zaś administracja rządowa nie szczędzi wysiłków na rzecz odzyskania przez RCP majątku, zwłaszcza tego poza granicami Rosji⁷¹. Cel Kremla i RCP jest wspólny – odrodzenie Rosji jako prawosławnego imperium oraz utrzymanie terytorium kanonicznego RCP w orbicie wpływów rosyjskich. Warto tu wspomnieć także rywalizację o prymat między Moskwą i Konstantynopolem, w której idea Moskwy – Trzeciego Rzymu wyraźnie wspierana jest przez Kreml.

Władze w Tallinie z kolei starają się utrzymywać równowagę w stosunku do obu cerkwi. Wydaje się, że podział estońskiego prawosławia umożliwia im z jednej strony manifestowanie niezależności od Moskwy (dzięki EACP), a z drugiej zaś daje szansę wysyłania pozytywnych sygnałów władzom i obywatelom Federacji Rosyjskiej (poprzez współpracę z ECP, a tym samym z Patriarchatem Moskiewskim). Jedno jest pewne – spór w łonie estońskiego prawosławia raczej rychło się nie zakończy.

The Involvement of the Muscovite Patriarchy in Estonia in the Context of the Break of the Estonian Orthodox Church

Estonia is recognized by the Muscovite Patriarchy as a part of the so-called “canonical territory” of the Russian Orthodox Church (the ROC). The participation of the ROC in Estonia is connected with the split of the Estonian Orthodox Church. Two religious fractions function there in the country: the Estonian Orthodox Church of the Muscovite Patriarchy and the Estonian Apostolic Orthodox Church of the Constantinopolitan Patriarchy (the EAOC). On the example of the situation in Estonia, a relation between religious issues and an

⁶⁹ A. Curanović, op. cit., s. 133. Estoński dyplomata i historyk Eerik Niiles Kross twierdzi, że RCP jest „instrumentem polityki” pomagającym Kremlowi „utrzymywać i powiększać jego strefę wpływów”. H. A. Conley, T. P. Gerber, *Russian Soft Power In the 21st Century. An examination of Russian compatriot policy in Estonia*, A Report of the CSIS Europe Program, August 2011, p. 23, <https://csis.org/files/publication/110826_Conley_RussianSoftPower_Web.pdf>.

⁷⁰ Patrz np. *Митрополит Таллинский Корнилий встретился с преподавателями русского языка в эстонских гимназиях*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/355825.html>> 25.01.2008; *Состоялась конференция преподавателей детских воскресных школ Эстонской Православной Церкви*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/557528.html>> 13.02.2009; *В Нарве освящен памятник на братской могиле армии генерала Юденича*, <<http://www.patriarchia.ru/db/text/56361.html>> 8.11.2005.

⁷¹ A. Curanović, op. cit., s. 160.

aspiration to political independence can be observed there. The subject of the article is the question of how the argument in the bosom of the Estonian Orthodox Church is of a political character and what the priorities of the Muscovite Patriarchy are in the context of the existing situation. The time frames of the article are set at the first decade of the 21st century. The facts mentioned prove that authorities of the Russian Federation are also engaged in the argument discussed. The aim of Kremlin and the ROC is mutual – a renaissance of Russia as an Orthodox empire and preservation of the canonical ROC's territory under Russian control.